

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Aivaras
JEFANOVAS

Kohabitacija Arkties Jakutijos kraštovaizdžiuose: elnių augintojų ir medžiotojų socialiniai santykiai su vilkais

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Humanitariniai mokslai,
etnologija (H 006)

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2016– 2020 metais, Filosofijos fakulteto, Azijos ir Transkultūrinių tyrimų institute.

Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas – prof. dr. Donatas Brandišauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006).

Mokslinis konsultantas – dr. Stephan Dudeck (Laplandijos universitetas, Suomija, socialiniai mokslai, sociologija – S 005) (2018-11-19 - 2020-09-30).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – **doc. dr. Kristina Garalytė** (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006).

Nariai:

prof. dr. Victor de Munck (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006);

prof. dr. Art Leete (Tartu universitetas, Estija, humanitariniai mokslai, etnologija – H 006);

dr. Veronika V. Simonova (Sociologijos institutas, Rusijos mokslų akademijos federalinis teorinės ir taikomosios sociologijos centras, socialiniai mokslai, sociologija – S 005);

doc. dr. Kristina Šliavaitė (Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, socialiniai mokslai, sociologija – S 005).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2021 m. rugsėjo mėn. 28 d. 13 val. Vilniaus universiteto, Filosofijos fakulteto 201 auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 3, Vilnius, Lietuva, tel. +370 266 7600; +370 266 7606; el. paštas fsf@fsf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti [institucijų turinčių doktorantūros teise pavadinimai pagal abėcėlę] bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

VILNIUS UNIVERSITY
INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE
LITHUANIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE

Aivaras
JEFANOVAS

Cohabitation in shared landscapes
in Arctic Yakutia: social relations
between reindeer herders/hunters
and wolves

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Ethnology (H 006)

VILNIUS 2021

This dissertation was written between 2017 and 2021 at the Faculty of Philosophy, the Institute of Asian and Transcultural Studies, Vilnius University. The research was supported by Research Council of Lithuania.

Academic supervisor:

Prof. Dr. Donatas Brandišauskas (Vilnius university, humanities, ethnology - H 006).

Academic consultant:

Dr. Stephan Dudeck (University of Lapland, Finland, social sciences, sociology - S 005) (2018-11-19 - 2020-09-30).

This doctoral dissertation will be defended in a public/closed meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Assoc. Prof. Dr. Kristina Garalytė (Vilnius university, humanities, ethnology - H 006).

Members:

Prof. Dr. Victor de Munck (Vilnius university, humanities, ethnology - H 006);

Prof. Dr. Art Leete (Tartu university, Estonia, humanities, ethnology - H 006);

Dr. Veronika V. Simonova (Sociological Institute, the Federal Center of Theoretical and Applied Sociology of the Russian Academy of Sciences, social science, sociology - S 005);

Assoc. Prof. Dr. Kristina Šliavaitė (Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences, social science, sociology - S 005).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 13 on 28 september 2021 in Room 201 of the Faculty of Philosophy (Vilnius university).

Address: Universiteto, 3., 301., Vilnius, Lithuania

Tel. +370 266 7600; +370 266 7606; e-mail: fsf@fsf.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of (name of the institutions granted the right to conduct doctoral studies in alphabetical order), as well as on the website of Vilnius University:

www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

SANTRAUKA

Ši disertacija pagrįsta ilgalaikiais etnografiniais tyrimais¹ ir yra skirta Arkties Jakutijos (pagrindė Eveno-Bitantaisko ir Tomponso rajonai) elnių augintojų/medžiotojų socialinių santykių su vilkais tyrinėjimui. Arkties Jakutijos kraštovaizdžiai (kalnų taiga ir tundra) yra elnių augintojų/medžiotojų evenų etninė kilmės ir gyvenamoji vieta. Evenai – tai mažumoms Rusijoje priskiriama Sibiro tauta, skaitlingumu neviršijanti 15 tūkstančių žmonių, kalbančių tungusų - mandžurų kalba. Tradicinį evenų gyvenimo būdą galima apibūdinti kaip klajoklinę elnininkystę, medžioklę bei žvejybą. Tačiau, prisitaikę gyventi šiuolaikinės rinkos ekonomikos sąlygomis, Jakutijos elnių augintojai/medžiotojai įsisavina elektronines technologijas ir įsitraukia į socialinius tinklus, suteikiančius įvairias socialines-ekonominės galimybes, pvz., parduoti ar mainyti šiaurės elnių produkciją (mėsa, kailiai, įvairūs kiti gaminiai), gauti įvairių prekių ir paslaugų.

Šioje disertacijoje nagrinėjami žmonių ir vilkų tarprūšiniai socialiniai santykiai, kurie konceptualiai apibrėžiami kaip „kohabitacija“, apjungianti tokias sąvokas kaip agresyvi sąveika ir taikus sugyvenimas Arkties Jakutijos kraštovaizdžiuose (apie žmonių-gyvūnų santykių ambivalentiškumą, taip pat žr. Brandišauskas 2017). Abipusė žmonių-plėšrūnų sąveika šiame tyrime parodoma ne kaip priešprieša, bet veikiau kaip daugialypė visuma kasdieninių santykių, pagrįstų tarprūšine komunikacija ir elgesio adaptacija. Siekiant kuo visapusiškiau aprašyti Arkties

¹ Bendra šių etnografinių tyrimų trukmė – 10 mėnesių (maždaug devyni mėnesiai Arkties Jakutijoje ir šešios savaitės Tuvos Respublikoje). Tuva buvo pirmasis mano bandymas (prieš Jakutiją) tyrinėti elnių augintojų/medžiotojų santykius su plėšrūnais Rytų Sajanų kalnų regione (pietų Sibiras). Nors tyrimai Tuvoje nebuvo tęsiami (priežastys nurodytos disertacijos metodinėje dalyje), tačiau šioje disertacijoje yra paminėti keli pavyzdžiai apie žmonių-plėšrūnų sąveiką Tuvoje.

Jakutijos elnių augintojų/medžiotojų santykius su vilkais, šioje disertacijoje taip pat nagrinėjama animistinė žmonių pasaulėžiūra, be to, tarprūšiniai santykiai analizuojami istoriniu (sovietmetis), socialiniu-ekonominiu, politiniu ir erdviu (sąveika kraštovaizdyje) požiūriais.

Tyrinėjant žmonių ir vilkų santykius kaip socialinę sąveiką, šioje disertacijoje pasitelkiama kertinė animizmo idėja, „nežmogiškieji asmenys“ (angl. non-human beings), kuri atspindi vietinių žmonių (autochtonų) suvokimą apie gyvūnus kaip nežmogiškąsias būtybes. Antropologijoje vieną svarbiausių nežmogiškų asmenų apibūdinimų pateikė Hallowell (1960), aprašydamas Šiaurės Amerikos autochtonų Ojibwa kosmologiją, kurioje asmenimis laikomi ne tik žmonės, bet ir upės, medžiai, gyvūnai bei dvasios. Anot Vitebsky (2005, 259-60), Jakutijos evenai suvokia nežmogiškuosius asmenis kaip sąmoningas būtybes, turinčias sielą/dvasią bei ketinimus: gyvūnas gali bendradarbiauti su žmonėmis arba būti priešiškas, kalnai ir upės gali globoti ar pražudyti žmones. Todėl autochtonų suvokimu sąveika su gyvūnais (nežmogiškais asmenimis) iš esmės nesiskiria nuo socialinių santykių su žmonėmis (žr. taip pat Nadasdy 2007, 25-43). Socialinė sąveika tarp Arkties Jakutijos autochtonų ir plėšrūnų vyksta Jakutijos kraštovaizdžiuose, kuriuose vilkai ir žmonės gyvena, susitinka bei sąveikauja (apie žmonių-gyvūnų sąveiką kraštovaizdžiuose taip pat žr. Stepanoff et al. 2017; Brandišauskas 2012; Anderson 2014; Davydov 2013; Donahoe 2012). Šiame etnografiniame tyrime Arkties Jakutijos kraštovaizdis yra laikomas erdve, jungiančia autochtonus ir gyvūnus (elnius, plėšrūnus) į daugialypius socialinius santykius, apibrėžiamus kaip kohabitacija. Šiuo aspektu kohabitacijos sąvoka yra artima Charlier (2011, 105-166) idėjai, kuris remdamasis Deleuze (1990, 174) „disjunktyvios sistezės“ (angl. disjunctive synthesis) koncepcija, parodo daugialypį (ir heterogenišką) Mongolijos autochtonų požiūrį į vilką kaip ženklų kompleksą: vilkas kaip ženklas, reiškiantis sėkmę, dvasių dosnumą ar nesėkmę, bausmę. Tokiu būdu Charlier (žr. ten pat) vaizduoja vilką kaip daugialypę koncepciją, jungiančią iš pažiūros

nesuderinamus simbolinius vilko vaidmenis. Tačiau šioje disertacijoje siekiama atspindėti ne tiek simbolinę vilkų reikšmę Jakutijos autochtonams, kiek parodyti plėšrūnus kaip asmenis, aktyviai dalyvaujančius daugialypėje sąveikoje su žmonėmis, derinant agresiją ir taikų sugyvenimą. Agresyvi sąveika (apie agresyvumo koncepciją taip pat žr. Brandišauskas 2017) šioje disertacijoje suvokiama kaip konfliktiniai santykiai su vilkais, pvz., vilkų gaudymas spąstais, šaudymas iš sraigtasparnių, nuodijimas ir kt. žudymas, taip pat agresyvi ideologija plėšrūnų atžvilgiu. Kita vertus, vilkai taip pat elgiasi agresyviai puldinėdami domestikuotus elnius (tradicinės autochtonų ekonomikos pagrindą), o meškos kartais užpuola žmones taigos stovyklose. Šio tyrimo kontekste taikaus sugyvenimo koncepciją galima apibūdinti tokiais sąvokomis kaip abipusis konfliktų vengimas ir atstumo laikymasis (taip pat žr. Shirokogoroff 1929; 1935), taip pat draudimai (tabu) žudyti pernelyg daug gyvūnų, tikint plėšrūnų ir dvasių kerštu (apie nežmogiškų būtybių kerštavimą taip pat žr. Brandišauskas 2017, 204-213; Willerslev 2007, 29-50). Šioje disertacijoje parodoma, kad aiškios ribos tarp agresyvios vilkų ir žmonių sąveikos ir taikaus sugyvenimo nėra, o veikiau viena sąveika pereina į kitą, sudarydamos santykių visumą, kurią aš vadinu kohabitacija. Kita vertus, tarprūšinė kohabitacija yra paremta abipusiškumu (angl. reciprocity), pasireiškiančiu per nesimbolinių ženklų „skaitymą“ (angl. mutual reading) ir interpretavimą, kitaip tariant, žmogaus ir gyvūno komunikaciją per neverbalinius ženklus (šioje disertacijoje remiuosi Kohn (2013) idėja apie nesimbolinę žmonių ir nežmogiškų asmenų komunikaciją). Arkties Jakutijos elnių augintojai/medžiotojai ir vilkai, abipusiai „skaitydami“ ženklus, gali suvokti vieni kitų ketinimus ir adaptuoti savo elgesį (apie abipusį ketinimų „skaitymą“ taip pat žr. Oehler 2020, 142-160). Šio tarprūšinio bendravimo pavyzdys yra išpėjamieji šūviai, kuriuos Jakutijos autochtonai paleidžia į orą, kad plėšrūnai galėtų suvokti žmogaus ketinimus ir laikytis atstumo nuo domestikuotų elnių. Taigi, tarprūšinė kohabitacija Jakutijos kraštovaizdžiuose reiškia nuolatinį agresyvios

sąveikos ir taikaus sugyvenimo derinimą, kuris grindžiamas tarprūšine komunikacija ir elgesio adaptacijomis. Be to, disertacijoje parodoma, kad ritualinė komunikacija ženklų pagalba vyksta ir tarp elnių augintojų/medžiotojų bei dvasių pasaulio. Autochtonai „kreipiasi“ į dvasias siekdami numalšinti jų kerštą/bausmę žmonėms už plėšrūnų žudymą, mainais atlikdami žvėrių pagerbimo ritualus. Tokiu būdu autochtonų kosmologija „reguliuoja“ žmonių-plėšrūnų santykius ir laikytina tarprūšinės kohabitacijos dalimi.

Taigi, ši disertacija nagrinėdama Arkties Jakutijos elnių augintojų/medžiotojų gyvenseną ir pasaulėžiūrą, atskleidžia socialinį, kultūrinį bei ekonominį vilkų vaidmenį joje. Siekiant atskleisti istorinį Jakutijos autochtonų ir plėšrūnų socialinių santykių kontekstą šiame tyrime nagrinėjama plėšrūnų naikinimo praktika, vyravusi Jakutijos autonominėje sovietinėje socialistinėje respublikoje, parodant, kokį poveikį šiems santykiams turėjo sovietinė ateistinė ideologija. Galiausiai, siekiant parodyti Jakutijos autochtonų ir vilkų sąveikos daugialypiškumą, šioje disertacijoje aprašomi „intymūs“ (angl. intimate) vilkų medžiotojų ir vilkų socialiniai santykiai, kurie apima plėšrūnų medžioklę, tarprūšinę komunikaciją ir elgesio adaptaciją, o taip pat tokius aspektus kaip: „žvelgimą“ iš vilko perspektyvos (angl. perspective taking), empatijos vilkams rodymą ir pagarbų požiūrį į plėšrūnus.

DISERTACIJOS TIKSLAS IR UŽDAVINIAI

Pagrindinis šios disertacijos tikslas yra ištirti Arkties Jakutijos elnių augintojų/medžiotojų ir vilkų socialinius santykius, kurie šioje disertacijoje apibūdinami kaip tarprūšinė kohabitacija kraštovaizdžiuose.

Siekiant šio tikslo įgyvendinami tokie uždaviniai:

1. Pasitelkiant surinktą etnografinę medžiagą bei pasiremiant egzistuojančiais antropologiniais tyrimais žmonių ir gyvūnų santykių srityje parodyti, kaip Arkties Jakutijos autochtonai suvokia

nežmogiškuosius asmenis (įskaitant vilkus), užmegzdami su jais socialinius santykius.

2. Pasitelkti analitinę koncepciją „kohabitacija“ siekiant paaiškinti daugialypius socialinius žmonių ir plėšrūnų santykius ne kaip priešpriešą tarp agresyvios sąveikos bei taikaus sugyvenimo, o kaip šių sąveikų integralią visumą;

3. Parodyti kaip socialinė sąveika tarp Arkties Jakutijos autochtonų ir vilkų gali būti apibūdinta „abipusiškumo“ sąvoka, nusakančia neverbalinę tarprūšinę komunikaciją bei elgesio adaptaciją.

4. Aprašyti Arkties Jakutijos elnių augintojų/medžiotojų socio-ekonomines praktikas, parodant, kaip šių žmonių gyvenama priklauso nuo domestikuotų šiaurės elnių bei santykių su vilkais.

5. Pasitelkiant archyvinis šaltinius atskleisti Arkties Jakutijos ir vilkų socialinius santykius istoriniame – sovietmečio kontekste, išnagrinėjant plėšrūnų naikinimo ideologiją ir praktikas, bei ateizmo poveikį animistinei autochtonų pasaulėžiūrai.

6. Ištirti kasdienės vilkų medžioklės praktikas atskleidžiant, kaip Jakutijos vilkų medžiotojai įsitraukia į „asmeniškus“ santykius su vilkais, gebėdami pažvelgti iš vilko „perspektyvos“, komunikuoti su jais, jausti empatiją ir pagarbą plėšrūnams.

TEZĖS IR TEIGINIAI

Disertacijoje siekiama parodyti, kad Arkties Jakutijos elnių augintojų/medžiotojų sąveika su vilkais gali būti suvokiama kaip socialiniai santykiai tarp žmonių ir nežmogiškųjų asmenų (būtybių).

Šioje disertacijoje teigiama, kad socialinius Arkties Jakutijos autochtonų ir plėšrūnų santykius galima apibūdinti kaip tarprūšinę kohabitaciją, susidedančią iš dviejų persipynusių kategorijų: agresyvios sąveikos ir taikaus sugyvenimo.

Koncepcija „kohabitacija“ šioje disertacijoje vartojama kaip analitinė sąvoka, apibrėžianti žmogaus ir vilko sąveiką kaip

daugialypius intersubjektyvius socialinius santykius, kurie išsivystė ilgą laiką žmonėms ir plėšrūnams sugyvenant kraštovaizdžiuose.

Viena vertus, sąvoka „kohabitacija“ yra dažnai ekologijoje naudojama metafora, apibūdinanti skirtingų rūšių, gyvenančių toje pačioje vietovėje, evoliuciją ir ekologiją (apie rūšių ekologinę kohabitaciją žr. Lestel ir kt. 2006; Harper ir kt. 1960), tačiau šioje disertacijoje nesiekiami pasinerti į gryną „ekologinį funkcionalizmą“ (angl. ecological functionalism). Kohabitacijos samprata šioje disertacijoje yra praplečiama ir vartojama siekiant paaiškinti ne tiek dviejų rūšių sąsajas ekologine prasme, bet svarbiausia– apibūdinti socialinę Arkties Jakutijos autochtonų ir plėšrūnų sąveiką. Be to, siekiama parodyti, kad tarprūšinė kohabitacija yra abipusė socialinė sąveika (angl. reciprocal interaction), kurios pagrindą sudaro nesimbolinė komunikacija bei elgesio adaptacija. Tokiu būdu šioje tezėje teigiama, kad žmonių ir vilkų kohabitacija – tai agresyvios sąveikos ir taikaus sugyvenimo derinimas, kuris grindžiamas abipuse komunikacija ir adaptyviu elgesiu.

TYRIMO METODIKA

Šią studiją galima pavadinti klasikiniu etnografiniu tyrimu atokioje autochtonų bendruomenėje, kurio pagrindą sudaro ilgalaikis „dalyvavimas stebint“ (angl. participant observation). Lauko tyrimų metu (angl. fieldwork) rėmiausi dalyvavimu stebint kaip pagrindiniu empyrinių duomenų rinkimo metodu. Rinkdamas etnografinę medžiagą gyvenau taigoje kartu su Arkties Jakutijos elnių augintojais/medžiotojais rąstinėse trobelėse bei palapinėse, o taip pat jų namuose kaime. Dalį etnografinės medžiagos surinkau vykdydamas pusiau „struktūruotus“ interviu, užduodamas „atvirus“ klausimus (angl. “open-ended” questions), o taip pat dalyvaudamas atviruose pokalbiuose su autochtonais apie elnininkystę ir plėšrūnų vaidmenį joje. Šio tyrimo metu taip pat buvo surinkta ir aprašyta daug Arkties Jakutijos autochtonų gyvenimo istorijų. Sunku tiksliai

apskaičiuoti, kiek interviu ir pokalbių įvyko mano lauko tyrimo metu, nes didelė jų dalis spontaniškai prasidėdavo kasdienių darbų metu ar keliaujant, taip pat vakarais sėdint kartu su autochtonais prie krosnies rąstiniame namelyje ar palapinėje taigoje. Preliminariais vertinimais, atlikdamas lauko tyrimus įrašiau 54 interviu (47 žmonės), kurių kiekvienas vidutiniškai truko 70 minučių (trumpiausias – 20 minučių, ilgiausias – 3 valandas), iš viso – 62 valandos audio įrašų. Be to, dažnai buvo įvairių kliūčių įrašyti pokalbius į audio įrenginį (ekstremalios oro sąlygos, judantys žmonės ir pan.), todėl, dar apie 90 pokalbių (45 žmonės) užfiksavau savo lauko dienoraščiuose. Be to, stebėdamas autochtonų kasdienį gyvenimą ir jame dalyvaudamas, savo lauko tyrimų dienoraščiuose fiksavau ne tik pokalbius su vietos gyventojais, bet aprašiau ir savo patirtį, išvalgas, žmonių tarpusavio santykius, jų santykius su gyvūnais, socialines-ekonomines praktikas, elnininkystės ir medžioklės tradicijas, pasaulėžiūrą ir pan.

Mano dalyvavimo stebint pagrindinė strategija buvo judėti kartu su elnių augintojais/medžiotojais, laikinai apsistoiant kaime ir vėl grįžtant į taigą, šis ciklas vis kartojosi. Arkties Jakutijos autochtonų bendruomenėje nuolatos palaikomas abipusis ryšys tarp jos narių, todėl žmonės visada juda iš taigos į kaimą tam, kad susitiktų su pažįstamais ir giminėmis, apsirūpintų atsargomis ir realizuotų elnių produkciją. Nuolatinis elnių augintojų judėjimas tarp taigos stovyklų ir kaimo tapo privalumu mano tyrime, kadangi galėjau susitikti su skirtingo amžiaus ir lyties vietos gyventojais. Pagrindinė mano kontaktų amžiaus grupė buvo 50–70 metų autochtonai (apytiksliai 58 % visų kontaktų), o 30–50 ir 70–90 metų amžiaus grupės sudarė apie 19 %. Mažiausia mano kontaktų grupė buvo jaunesni nei 30 metų žmonės (apie 4 %). Dauguma autochtonų, kaime turi namus, tačiau vyrai praleidžia ilgą laiką taigoje prižiūredami elnius, o moterys ir jų vaikai lieka kaime ir tik trumpiau apsilanko taigoje. Kadangi taigoje praleidau daugiau laiko nei kaimuose, dauguma žmonių, su kuriais bendravau tyrimo metu, buvo vyrai (apytiksliai 65 % kontaktų), o moterų buvo mažiau (apie 35 %).

Laikui bėgant ir plečiantis kontaktų (autochtonų) ratui, aš užmezgiau ryšius su jų artimaisiais ir pažįstamais iš kitų stovyklų taigoje, kaimų, rajonų ir net Jakutsko (Jakutijos sostinė). „Sniego gniūžtės“ (angl. snowball sampling) metodas leido man ne tik įtraukti į tyrimą daugiau informantų, bet dėka pažinčių tinklo nuvykti į kitus Arkties Jakutijos rajonus (lankiausi Eveno-Bitantaisko rajone, Sakkyryro kaime, Tomponso rajone ir Topolinoe kaime, taip pat Kobiaisko rajone) ir ten surinkti etnografinę medžiagą. Nors mano tyrimo dalyviai daugiausiai buvo tie žmonės, kuriuos galėjau pasiekti konkrečiu metu, aš taip pat stengiausi įtraukti ne tik kaimo gyventojus, elnių augintojus/medžiotojus, atstovaujančius „vietos“ požiūrį į elnininkystę ir plėšrūnus, bet ir valstybės institucijų (Ekologijos ir Žemės ūkio ministerijų) bei rajonų administracijos atstovus. Taip pat bendradarbiau ir konsultavausi su biologais iš Šiaurės Rytų federalinio universiteto Jakutske, etnologais, folkloristais, istorikais ir archeologais iš Humanitarinių ir Šiaurės vietinių tautų tyrimų instituto Jakutske. Tyrimų metu taip pat rinkau istorinę medžiagą Rusijos mokslų akademijos Sibiro filialo, Jakutsko mokslinio centro archyvuose, Nacionaliniame Jakutijos archyve bei Puškino nacionalinėje bibliotekoje.

Tyrimų metu surinkti dideli pirminės etnografinės medžiagos kiekiai buvo kategorizuojami ir analizuojami pasitelkiant kokybinių ir mišrių metodų tyrimų programinę įrangą „MAXQDA“.

Laikantis etikos antropologiniuose tyrimuose, rašant šią disertaciją tikrieji autochtonų vardai ir pavardės buvo pakeisti arba neminimi, taip siekiant išlaikyti jų anonimiškumą. Tikrieji vardai buvo paminėti tik tų elnių augintojų/medžiotojų, kurie davė savo sutikimą arba norėjo būti paminėti.

TYRIMO AKTUALUMAS

Šios disertacijos reikšmę sociokultūrinei antropologijai, tiriančiai žmonių-gyvūnų santykius, galima įvertinti trimis aspektais. Pirma, plati etnografinė medžiaga, surinkta atliekant ilgalaikius lauko tyrimus, papildoma antropologines studijas, nagrinėjančias autochtonų ir gyvūnų socialumą cirkumpoliarinėse srityse (apie tokius tyrimus žr. Anderson 2017, 133-149; Stepanoff ir kt. 2017, 57-81; Brandišauskas 2017, Willerslev ir kt. 2015; Charlier 2011). Antra, nors šiame tyrime remiamasi Arkties Jakutijos autochtonų animistine pasaulėžiūra ir plėšrūnų konceptualizavimu, šioje disertacijoje vilkai laikomi sąmoningais, socialiais, aktyviais nežmogiškais asmenimis, turinčiais savo intencijas ir galintys komunikuoti (ne simboliniais ženklais) tarpusavyje bei su žmonės, suvokti žmogaus intencijas ir reaguoti adaptyviai. Kitaip tariant, šiame tyrime plėšrūnai taip pat laikomi „tyrimo informatoriais“ (angl. „participating research informants“, daugiau apie šią sąvoką žr. Locke 2017, 356). Tokiu būdu šis tyrimas taip pat įtraukia plėšrūnų elgesio stebėjimus, o tai siek tiek siejasi su biologijos mokslu apie gyvūnų elgesį, t. y. etologija. Tačiau šioje disertacijoje nesikoncentruojama tik į etologiją (apie šią discipliną taip pat žr. Candea 2012, 118-135), bet tam tikra prasme etnografija derinama su plėšrūnų elgesio aprašymu. Toks tarpdisciplininis požiūris tiriant žmonių ir gyvūnų santykius yra vadinamas etnoetologija (etnoetologijos apibrėžimą žr. Candea 2012, 118-135; Lestel ir kt. 2006). Ši disertacija siekia prisidėti prie žmonių ir gyvūnų santykių tyrimų antropologijoje, kuriais bandoma įveikti atskirtį tarp gamtos ir humanitarinių mokslų, panaudojant žinias iš abiejų sričių (taip pat žr. Locke 2017, 353-376). Be to, šioje disertacijoje bandoma „išvengti“ taip vadinamo „žmogaus išskirtinumo“ (angl. human exceptionalism), kuriame dominuojančią vietą užima žmonių santykiai ir jų simbolinė kalba. Panašaus pobūdžio šiuolaikiniai tyrimai antropologijoje yra įvardijami kaip „daugelio rūšių etnografija“ (angl. multispecies ethnography), „antropologija už žmogaus ribų“ (angl. anthropology beyond

humanity) ir „gyvūnų posūkis“ (angl. animal turn) (taip pat žr. Fijn ir Kavesh 2020; White and Candea 2018). Taigi, nagrinėdama tarprūšinę etnografiją ši disertacija prisideda prie šiuolaikinės posthumanistinės antropologijos žmonių-gyvūnų santykių srityje. Šiame tyrime, bandydamas žengti už žmogaus simbolinės komunikacijos ribų, vadovaujuosi Kohno (2013) post-humanistine idėja, kad tarprūšinis bendravimas gali būti grindžiamas ne simboliniais ženklais. Nors neverbalinė tarprūšinė komunikacija nėra naujiena antropologijos studijose, ši disertacija pateikia originalių įžvalgų apie tarprūšinio bendravimo būdus, teigdama, kad abipusis bendravimas ženklais jungia Arkties Jakutijos autochtonus ir vilkus į intymius socialinius santykius, kurie analizuojami kohabitacijos perspektyvoje. Naujove mano disertacijoje galima laikyti išsamų tyrimą apie vilkų ir vilkų medžiotojų intymius socialinius santykius. Šiame tyrime vilkų medžioklė atskleidžiama kaip tarprūšinis komunikavimas, per kurį reiškiasi vilkų kaip nežmogiškų asmenų agentiškumas (angl. agency), o taip pat išryškėja nevienareikšmis (daugialypis) Jakutijos medžiotojų požiūris į plėšrūnus. Trečiasis šios disertacijos reikšmingumo aspektas yra istorinis „pjūvis“, remiantis sovietmečio Jakutijos archyvinės medžiagos ir Jakutijos žmonių prisiminimų analize. Ši analizė atskleidžia žmonių ir vilkų santykių socio-ekonominį ir politinį kontekstą Jakutijos autonominėje Sovietų Socialistinėje Respublikoje. Be to, parodoma ne tik kokią įtaką Sovietų valstybė ir jos ateistinė ideologija turėjo Jakutijos autochtonų bei vilkų socialiniams santykiams, bet ir kokią reikšmę tai turi šiuolaikinei autochtonų animistinei pasaulėžiūrai.

SANTRAUKOJE CITUOJAMA LITERATŪRA

Anderson, D.G. 2014. Cultures of reciprocity and cultures of control in the Circumpolar North. *Journal of Northern Studies* 8(2), pp.11–27.

Anderson, D.G. 2017. Humans and Animals in Northern Regions. *Annual Review of Anthropology* 46 (1), pp. 133-49.

Brandišauskas, D. 2012. Making a Home in the Taiga: Movements, Paths and Signs among Orochen-Evenki Hunters and Herders of Zabaikal Krai (South East Siberia). *Journal of Ethnology and Folkloristics* 6(1), pp. 9–25.

Brandišauskas, D. 2017. Leaving Footprints in the Taiga: Luck, Spirits and Ambivalence Among the Siberian Orochen Reindeer Herders and Hunters. New York: Berghahn Books.

Candea, M. 2012. Different species, one theory: Reflections on anthropomorphism and anthropological comparison. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 30 (2), 118–135.

Charlier, B. 2015. Faces of the Wolf: Managing the Human, Non-human Boundary in Mongolia: Brill.

Davydov V. N. 2013. Bor'ba s khishchnikami i povsednevnye praktiki sovremennykh olenevodov: otnosheniia cheloveka i zhivotnykh na Severnom Baikale (po rezul'tatam polevykh issledovaniï 2007–2012). In: *Materialy polevykh issledovaniï MAĖ RAN* 13. Fedorova G. E. ed. Pp. 23–42.

Deleuze, G. 1990. *The Logic of Sense*. Columbia University Press.

Donahoe, B. 2012. Trust or domination? divergent perceptions of property in animals among the Tozhu and the Tofa of South Siberia. In: *Who owns the stock? collective and multiple property rights in animals*. Khazanov, A. M. and Schlee, G. ed. Pp. 99–120. New York: Berghahn.

Fijn, N. and Kavesh M.A. 2020. A sensory approach for multispecies anthropology. In: *The Australian Journal of Anthropology* 32, p.p. 6–22.

Hallowell, A.I. 1960. Ojibwa Ontology, Behaviour, and World View. In: *Culture in History: Essays in Honour of Paul Radin*. Diamond, S. ed. Pp. 19–52, New York: Columbia University Press.

Harper, J.L., Clatworthy, J.N., McNaughton, I.H. and Sagar, G.R. 1961. The Evolution and Ecology of Closely Related Species Living in the Same Area. *Evolution* 15 (2), pp. 209-227.

Kohn, E.O. 2013. *How Forests Think: Toward an Anthropology beyond the Human*. Berkley: University of California Press.

Lestel, D., Brunois, F. and Gaunet, F. 2006. Etho-ethnology and ethno-ethology, *Social Science Information* 45(2), pp. 155–78.

Locke, P. 2017. Elephants as persons, affective apprenticeship, and fieldwork with nonhuman informants in Nepal. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 7(1), pp. 353-376.

Nadasdy, P. 2007. The Gift in the Animal: The Ontology of Hunting and Human-Animal Sociality. In: *American Ethnologist* 34(1), pp. 25–43.

Oehler, A. 2020. *Beyond Wild and Tame: Soiot encounters in a sentient landscape*. Oxford, Berghahn.

Shirokogoroff, S.M. 1929. *Social organization of the Northern Tungus*, Shanghai: Commercial Press.

Shirokogoroff, S.M. 1935. *Psychomental complex of the Tungus*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd.

Stepanoff, C., Marchina, C., Fossier, C. and Bureau, N. 2017. Animal Autonomy and Intermittent Coexistences: North Asian Modes of Herding. *Current Anthropology* 58(1), pp. 57–81.

Vitebsky, P. 2005. *Reindeer People: Living with Animals and Spirits in Siberia*. London: Harper Collins.

White, T. and Candea, M. 2018. Animals. In: *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*. Stein, F., Lazar, S., Candea, M., Diemberger, H., Robbins, J., Sanchez, A. and Stasch, R. ed. P.p. 1-17.

Willerslev, R. 2007. *Soul Hunters: Hunting, Animism, and Personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley: University of California Press.

Willerslev, R., Vitebsky, P. and Alekseyev, A. 2015. Sacrifice as the Ideal Hunt: A Cosmological Explanation for the Origin of Reindeer Domestication: Sacrifice as the Ideal Hunt.” *Journal of the Royal Anthropological Institute* 21(1), pp. 1–23.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Jefanovas, A. 2018. Tuvos elnių augintojų ir medžiotojų socioekonominės praktikos bei strategijos posovietinėje aplinkoje - I dalis (Socio-economic practices and strategies of reindeer herders and hunters of Tyva in the post-Soviet environment - Part I). Liaudies kultūra, Nr. 5, pp. 66-75.

Jefanovas, A. 2018. Tuvos elnių augintojų ir medžiotojų socioekonominės praktikos bei strategijos posovietinėje aplinkoje - II dalis (Socio-economic practices and strategies of reindeer herders and hunters of Tyva in the post-Soviet environment - Part II). Liaudies kultūra, Nr. 6, pp. 58-65.

Jefanovas, A. 2019. Po sosedstvu s khishchnikami: vzaimodeistvie olenevodov - okhotnikov severnoi Yakutii s inochelovecheskimi sushchestvami posredstvom znakov (In the neighborhood of predators: interaction of reindeer herders/hunters of northern Yakutia with non-human beings through signs). In: Collection of materials of the All-Russian scientific and practical conference with international participation: Echo of the arctic odyssey: the fates of ethnic cultures in the studies of northern scientists. Edited by E. N. Romanova, pp. 129-134. eLibrary.ru.

Jefanovas, A. 2020. Predatory Relations of Tozhu Hunters-Herders. In: Multispecies Households in the Saian Mountains: Ecology at the Russia-Mongolia Border. Edited by A. Oehler and A. Varfolomeeva, pp. 29-50. Lanham: Lexington books.

MOKSLINIŲ KONFERENCIJŲ SĄRAŠAS

2017 m. gegužės 11–12 d. Etnologijos krypties doktorantų konferencija „Etnologijos doktorantų tyrimų gairės“, Klaipėdos universitetas, Klaipėda. Skaitytas pranešimas „Tuvos (Pietų Sibiras) autochtonų sociokultūrinių santykių su stambiaisiais plėšrūnais (vilkai, meškos, didžiosios katės) tyrimai paremti ilgalaikiais etnografiniais lauko tyrimų metodais“.

2017 m. spalio 6-7 d. Tarptautinė konferencija „Baltic anthropology graduate school international conference & workshop“, Vytauto didžiojo universitetas, Kaunas. Skaitytas pranešimas „Investigation of sociocultural relationship between humans and animals in Tuva Republic“.

2018 m. gruodžio 11-16 d. Tarptautinė konferencija „Human-animal adaptations to the Arctic environment: natural and folk selection practices“, Laplandijos universitetas, Suomija. Skaitytas pranešimas „The neighborhood of big predators (wolf, bear, eagle) among Eveny: reindeer herding and protection from predators practice“.

2019 m. lapkričio 14-15 d. Tarptautinė konferencija „Echo of the Arctic odyssey: the Fates of Ethnic cultures in the studies of Northern Scientists“, Jakutijos humanitarinių ir šiaurės vietinių tautų problematikos tyrimų institutas, Jakutija, Jakutskas. Skaitytas pranešimas „По соседству с хищниками: взаимодействие оленеводов - охотников северной якутии с иночеловеческими существами посредством знаков“ (In the neighborhood of predators: interaction of North Yakutia reindeer herders/hunters with non – human beings through the signs).

2021 liepos 6-9 d. Tarptautinė konferencija „XIV конгресс антропологов и этнологов России“ (XIV Rusijos antropologų ir etnologų kongresas), Nacionalinis Tomsko universitetas, Rusija, Tomskas. Skaitytas pranešimas “Опportunистические практики ведения хозяйства современных оленеводов/охотников Северной Якутии (Эвено-Бытантайский, Томпонский улусы) в условиях рыночной экономики” (Opportunistic subsistence of contemporary reindeer herders/hunters in Arctic Yakutia (Eveno-Bytantaiskii and Tomponskii districts) in the market economy.

TRUMPOS ŽINIOS APIE DISERTANTĄ

Išsilavinimas:

2016 m. spalio – 2020 m. rugsėjo mėn. Vilniaus universiteto, Etnologijos krypties doktorantūros studijos.

2007 m. rugsėjo – 2009 m. birželio mėn. Vilniaus universitetas, gamtos mokslų fakultetas, Ekologijos ir aplinkotyros magistro kvalifikacinis laipsnis.

2002 m. rugsėjo – 2006 birželio mėn. Vilniaus universitetas, gamtos mokslų fakultetas, Ekologijos ir aplinkotyros bakalauro kvalifikacinis laipsnis.

Mokslinių interesų sritys:

Sociokultūrinė antropologija, socialinė ekologija žmonių ir gyvūnų santykių srityje, Sibiro etnografiniai tyrimai, gyvūnų elgsenos tyrimai ir ekologija.

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 30 egz.

SUMMARY OF THE DISSERTATION

The dissertation consists of the 6 chapters. The introductory part (Chapter 1) provides an overview of the ethnographic field research site (Arctic Yakutia) and describes the argumentation and theoretical context of this thesis. The Chapter 2 represents my attempts to describe the daily lives of the reindeer herders/hunters that I lived with and to show the role predators play in people's lives. Thus Chapter 2 introduces the socioeconomic background of the opportunistic lifestyles of contemporary reindeer herders/hunters in Arctic Yakutia and illustrates how the subsistence of these people depends on their relations with reindeers and wolves. To give an understanding of why, after the fall of the Soviet Union, the subsistence strategies of these people in the market economy should be considered opportunistic, I observe the post-Soviet period, which is also known as the transition from socialism to the market system. Anthropologists such as Brandišauskas (2017), Vitebsky (2005) and Stammler (2004) investigating the recent practices of subsistence of Siberian reindeer herders/hunters have described it as a way of adaptation for people to the post-socialist environment, which involves the creation of the networks of cooperation and exchange. In Chapter 2, I discuss people's opportunistic lifestyles as taking advantage of socio-economic possibilities, e.g. managing contemporary technologies to communicate in social networks and sell or exchange reindeer production to get various commodities and services, as well as to win high economic value prizes during the "Reindeer Herder's Day" festival. The ethnic identity of reindeer herders/hunters is strongly connected to their traditional economy and to reindeers, which is especially evident during social events such as festivals, competitions and various performances. In this regard, the reindeer herders/hunters usually blame wolves not only for predated the reindeers, but also for destroying the traditional economy on which the culture of the indigenous peoples entirely depends. Chapter 2 also observes different property models for the

management of reindeer herds in the conditions of the market economy, e.g. the clan community *obshchina*, the large-scale enterprise - cooperative, the mixed property of private and municipality own reindeers and small scale reindeer herd owners. These models demonstrate different property relations as well as different lifestyles of the herders. With each model of reindeer property, I describe the reindeer herding practices and the mobility of the households briefly demonstrating the seasonal cycle of herders' jobs. Hence, Chapter 2 gives a basic understanding of how the economy and lifestyle of reindeer herders/hunters depend on reindeers and in what changing socio-economic context the relations of people and wolves shall be discussed. To introduce human-wolf social relations more deeply, I move from a depiction of the subsistence practices of contemporary indigenous people to the historical background showing how human-wolf relations can be perceived in the context of Soviet times. Chapter 3 tries in large to answer the question of what kind of practices were used to exterminate wolves in the Yakut Autonomous Soviet Socialist Republic. I show that State bodies and bureaucracy, ideology, propaganda, extermination measures and the system of awards and social competitions to encourage wolf hunters were all involved in the wolf extermination campaign. Chapter 3 also aims to explore whether the Soviet period had a socio-cultural impact on the reindeer herders/hunters' vernacular perception about predators. The chapter tries to show that the ideology of the Soviet state strove to eradicate not only wolves, but also the animistic worldview of the indigenous people of Yakutia. I discuss how the most aggressive conception of "an enemy of the nation", used by Stalin's military police to send people to gulags or execution, also became the label for wolves. By analysing when and how human-predator relations became so aggressive, this chapter considers predator extermination in the context of the Soviet times industrialization, social construction and modernization of the Russian north. It is likely that wolves represented the wilderness that the Soviet state strove to tame in the

sense of modernization and “rational” management of the rural economy. As a result of such aggressive regulation of the Soviet state, incredible amounts of resources were thrown at organizing helicopters, poisons and human force for wolf extermination. However, this chapter demonstrates that despite the attempts of the Soviet ideology to annihilate the animistic worldview of the indigenous people, it didn't vanish, but existed alongside the Soviet atheistic ideology. Additionally, Chapter 3 also discusses that the ecology, plasticity and adaptability of wolves contributed to their survival during the most aggressive attempts of the Soviet state to exterminate these predators as a species. Chapter 4 moves forward from the context of Soviet times to the central idea of this thesis by answering another question, namely how reindeer herders/hunters of Arctic Yakutia engage in social relationships with nonhuman persons – predators. This chapter is an investigation into the social relations of humans and predators who, living in proximity and sharing the landscapes, engage in intermingled relations of aggressive interaction and peaceful existence - what I call here the human–predator cohabitation. Chapter 4 applies the idea of non-symbolic communication between humans and animals which was developed by Kohn (2002). I use this concept to show how reindeer herders/hunters of Arctic Yakutia and wolves can apprehend each other's intentions by reading behavioural signs and mutually adapt their behaviours, engaging in a constant adjustment of aggressive interaction and peaceful existence. Chapter 4 also explores human–predator cohabitation from the perspective of the indigenous cosmology. Reindeer herders/hunters perceive the excessive killing of predators as sinful after which punishment and various misfortunes could be meted out by the spirit called in Sakha language *Baianai* – a master of animals. It is believed that seeking revenge, the soul of a killed predator can request *Baianai* to punish humans in revenge. At the same time, people seeking to evade misfortune, perform predator honouring rituals. Chapter 4 analyses predator honouring rituals as a form of communication with the

purpose of establishing peaceful existence with the spirit realm. In this sense, cohabitation could be perceived as the mutual interaction between humans, predators and spirits. Furthermore, Chapter 4 shows that the relations between humans, predators and spirits are hierarchical. I argue that the hierarchy of the interaction between herders/hunters and the realm of the spirits in some sense resembles the principles of the State and its subordinate institutions, which as well as the spirits also regulate human-predator relations. The penultimate Chapter 5 develops the last piece of the whole mosaic of human-predator social relations by examining the daily practices of wolf hunting, performed by special wolf hunters called in Russian *volchatniki*. The chapter deals with the question of what concrete practices and tactics, as well as tools, are used to regulate wolves in Arctic Yakutia. Chapter 5 sums up and also specifies aspects of human-wolf relations discussed throughout this thesis, such as the respectful perception of predators, communication via signs and behavioural adaptation, as well as practice in predator extermination, State regulation and the economy of wolf hunting. Moreover, Chapter 5 also adds new insights, for example showing that wolf hunting is based not wholly on the skills of a hunter in adjusting traps, but also on capabilities to take the perspective of the wolf to comprehend his behaviour and to foresee movements. These features of the *volchatniki* derive from their intimate daily relations with wolves. The way of life of the *volchatniki* involves them engaging in prolonged interaction with wolves, therefore of being able to look from the wolf's eye. *Volchatniki* also empathize with these predators. I show how empathizing with wolves, *volchatniki* also perceive positive behavioural features of these predators, for example bravery, stamina and the will to survive, these evoking respect towards the predators. In this chapter, I consider how respect for other beings – wolves - leads to the cohabitation of humans and wolves. Chapter 6 (conclusions) summarizes the main ideas of each chapter, setting out the main points underlying this thesis, namely the factors relating to the cohabitation of humans and wolves in shared landscapes.